

Identifying and Ranking the Roots of Economic Poverty with Emphasis on the Teachings of Imam Ali (AS): A Case Study of Kermanshah Province

Mohammadzaman Rostami

Associate Professor, Department of Islamic Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, University of Qom, Qom, Iran.

Ghazal Gholouzi* (Corresponding Author)

Postdoctoral Researcher, Razi University, Kermanshah, Iran.

Use your device to scan and read the article online

Citation Rostami, M. , Gholouzi, GH. (2026). Identifying and Ranking the Roots of Economic Poverty with Emphasis on the Teachings of Imam Ali (AS): A Case Study of Kermanshah Province. [EGHTESAD-E ISLAMI \(A Quarterly Journal on Islamic Economics\)](#). 26 (101): 77-114

Received: 10 August 2025 , Accepted: 13 February 2026

Abstract

Introduction: Economic poverty remains one of the most persistent challenges confronting human societies, exerting profound effects on social justice, human dignity, and economic stability. Kermanshah Province, due to its fragile economic structure, high unemployment, and deep social inequalities, represents a clear case of structural poverty in Iran.

Objective: This study aims to identify and rank the economic roots of poverty in Kermanshah Province based on Islamic economic teachings, with particular emphasis on the conduct and teachings of Imam Ali (AS).

Methodology: A mixed-methods approach was employed, integrating traditional Delphi and Fuzzy Delphi techniques. Data were collected through questionnaires and interviews from a sample of 385 respondents selected via cluster sampling, and subsequently analyzed to prioritize poverty-related factors.

Findings: The results reveal that the most significant roots of economic poverty include the failure of the wealthy to fulfill obligatory divine financial duties, extravagance and excessive consumption, neglect of justice and the poor by public officials, and weak economic management. These factors can be categorized across four groups: officials, the wealthy, the general public, and the needy.

Conclusion: The findings indicate that sustainable poverty alleviation in Kermanshah requires a comprehensive approach combining structural economic reforms with moral and institutional reconstruction grounded in Islamic teachings. Strengthening Islamic financial mechanisms, reforming consumption patterns, promoting justice-oriented governance, and providing targeted support to vulnerable groups are essential for achieving durable poverty reduction.

Keywords

Economic poverty; Roots of poverty; Islamic economics; Economic justice; Imam Ali (AS); Kermanshah Province.

Extended Abstract

1. Introduction

Economic poverty is among the most persistent and complex challenges confronting human societies, exerting profound impacts on social justice, human dignity, social cohesion, and economic stability. In contemporary development literature, poverty is no longer understood merely as income deprivation or lack of financial resources; rather, it is regarded as a multidimensional phenomenon encompassing economic, institutional, social, cultural, and ethical dimensions. Poverty becomes structural and chronic when weak governance, institutional inefficiency, unequal distribution of opportunities, and erosion of social capital operate simultaneously.

In Iran, regional disparities have led to the concentration of poverty in certain provinces. Kermanshah Province, due to its fragile economic structure, high unemployment rates, limited diversification of productive activities, labor migration, uneven spatial distribution of investments, and widening social gaps, represents a clear case of chronic structural poverty. This condition persists despite the province's considerable potential in agriculture, natural resources, and human capital. Such a gap between existing capacities and actual living conditions indicates that poverty in Kermanshah is driven less by resource scarcity and more by managerial misallocation, institutional injustice, and inefficient utilization of available assets.

From the perspective of Islamic economics, poverty is not merely an economic issue but a moral and social crisis arising from distorted economic relations, concentration of wealth, neglect of social responsibility, and weakening of ethical values. Within this framework, the teachings of Imam Ali (AS) provide a comprehensive paradigm for understanding poverty, emphasizing economic justice, fulfillment of obligatory divine financial duties, merit-based governance, reform of consumption patterns, and proactive support for the vulnerable. In the Alawite view, the poverty of the poor is a direct consequence of the greed of the wealthy and the negligence of rulers toward social justice; therefore, combating poverty requires the simultaneous reform of economic structures and individual and collective moral conduct.

2. Objective

The main objective of this study is to identify and rank the economic roots of poverty in Kermanshah Province based on Islamic economic teachings, with particular emphasis on the conduct and sayings of Imam Ali (AS). The research seeks to integrate Islamic theoretical foundations with modern multi-criteria decision-making methods in order to provide a comprehensive, context-specific, and practical understanding of poverty and to facilitate the formulation of justice-oriented and sustainable regional poverty alleviation policies.

3. Methodology

This study adopts a mixed-methods (qualitative–quantitative) approach using the traditional Delphi method combined with the Fuzzy Delphi technique. The statistical population consisted of academic experts, executive managers, and informed citizens in Kermanshah Province. Through cluster sampling, 385 respondents were selected as the study sample.

In the first stage, preliminary indicators of poverty roots were extracted from theoretical literature, previous empirical studies, and Alawite teachings. These indicators were refined and validated through two rounds of the Delphi process to achieve expert consensus. Data were collected using structured questionnaires and semi-structured interviews. The reliability of the research instrument was confirmed using Cronbach's alpha.

To reduce subjectivity in expert judgments and enhance analytical precision, fuzzy logic was employed to calculate fuzzy and defuzzified values for each indicator. Subsequently, poverty-related factors were weighted and ranked based on their relative importance. The integration of Delphi and fuzzy analysis enabled a systematic linkage between human judgment and mathematical modeling, thereby improving the robustness of policy-relevant decision-making.

4. Findings

The findings indicate that the most significant roots of economic poverty in Kermanshah Province include: failure of the wealthy to fulfill obligatory divine financial duties, neglect of justice and the poor by public officials, extravagance and excessive consumption, weak management and economic misgovernance, greed and abandonment of contentment, laziness and lack of work ethic, inequality in the distribution of public resources, inefficient allocation of assets, and monopolization of public property and economic opportunities by specific individuals or groups.

These factors were classified into four main categories: government officials, the wealthy, the general public, and the needy, reflecting the multi-layered and interconnected nature of poverty in the province. Fuzzy ranking results demonstrate that institutional and managerial factors—particularly weak economic governance, assignment of responsibilities to non-specialists, and injustice in resource distribution—play a central role in perpetuating poverty.

In addition, the limited effectiveness of Islamic redistributive institutions such as zakat and productive waqf, together with the spread of unsustainable consumption patterns, has intensified the poverty cycle. These findings are consistent with the teachings of Imam Ali (AS), who viewed poverty as a direct outcome of injustice, extravagance, and neglect of social responsibility.

Discussion and Interpretation

The analysis reveals that poverty in Kermanshah Province is produced through

the interaction of structural and behavioral factors. Concentration of wealth in the hands of a limited group, coupled with weak oversight mechanisms and minimal public participation in decision-making, has reinforced inequality. Furthermore, urban consumerism and resource wastage in unfinished development projects represent institutionalized forms of extravagance.

At the same time, low labor productivity and dependence on non-productive welfare assistance among parts of the population have contributed to the persistence of poverty. These dynamics align closely with Alawite teachings, which identify injustice, mismanagement, and abandonment of social responsibility as the fundamental drivers of deprivation.

5. Conclusion

The findings suggest that sustainable poverty alleviation in Kermanshah Province requires a comprehensive approach that integrates structural economic reforms with ethical and institutional reconstruction grounded in Islamic teachings. Strengthening Islamic financial mechanisms, revitalizing the redistributive and productive functions of zakat and waqf, reforming consumption patterns, promoting merit-based management, advancing justice-oriented governance, and providing targeted support to vulnerable groups through sustainable employment are essential prerequisites for effective poverty reduction.

This study demonstrates that the Alawite model offers a culturally grounded, ethically driven, and practically applicable framework for poverty alleviation policy in deprived regions of Iran. By drawing on Imam Ali's teachings, policy-makers can move beyond short-term relief measures toward a holistic strategy that addresses both the structural and moral foundations of poverty, thereby facilitating a transition from chronic deprivation to sustainable human development.

Funding

According to the corresponding author, this research received no specific grant from any funding agency.

Authors' Contributions

All authors contributed to the design, implementation, and writing of the manuscript and approved the final version of the article.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the authorship or publication of this article.

شناسایی و رتبه‌بندی ریشه‌های فقر اقتصادی با تأکید بر آموزه‌های

امام علی (ع): مطالعه موردی استان کرمانشاه

محمدزمان رستمی ^{ID}

دانشیار گروه اقتصاد اسلامی، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه قم، قم، ایران.

غزل قلوزی* (نویسنده مسئول) ^{ID}

پژوهشگر پس‌دکتری، دانشگاه رازی کرمانشاه، کرمانشاه، ایران.

استناد رستمی، محمدزمان؛ قلوزی، غزل (۱۴۰۵). شناسایی و رتبه‌بندی ریشه‌های فقر اقتصادی با تأکید بر آموزه‌های امام علی (ع): مطالعه موردی استان کرمانشاه. فصلنامه اقتصاد اسلامی. ۲۶ (۱۰۱): ۱۱۴-۷۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۴

چکیده

مقدمه: فقر اقتصادی یکی از چالش‌های پایدار جوامع انسانی است که آثار گسترده‌ای بر عدالت اجتماعی، کرامت انسانی و ثبات اقتصادی بر جای می‌گذارد. استان کرمانشاه به دلیل ساختار اقتصادی شکننده، نرخ بالای بیکاری و نابرابری‌های اجتماعی، نمونه‌ای بارز از فقر ساختاری در ایران به شمار می‌آید. هدف: هدف این پژوهش، شناسایی و رتبه‌بندی ریشه‌های اقتصادی فقر در استان کرمانشاه با تأکید بر آموزه‌های اقتصاد اسلامی به‌ویژه سیره و تعلیم امیرالمؤمنین (ع) است. روش‌شناسی: پژوهش حاضر با رویکردی ترکیبی و با بهره‌گیری از روش دلفی سنتی و دلفی فازی انجام شده است. داده‌ها از طریق پرسش‌نامه و مصاحبه و با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای از ۳۸۵ نفر از خبرگان، مسئولان و شهروندان استان گردآوری و سپس تحلیل شده‌اند. یافته‌ها: نتایج نشان می‌دهد مهم‌ترین ریشه‌های فقر اقتصادی شامل عدم پرداخت حقوق واجب الهی توسط اغنیا، اسراف و مصرف‌گرایی، بی‌توجهی مسئولان به عدالت و محرومان، ضعف مدیریت و سوء تدبیر اقتصادی است. این عوامل در چهار سطح مسئولان، اغنیا، عموم مردم و نیازمندان قابل طبقه‌بندی‌اند. نتیجه‌گیری: یافته‌ها حاکی از آن است که مقابله پایدار با فقر در استان کرمانشاه مستلزم تلفیق اصلاحات ساختاری اقتصادی با بازسازی اخلاقی و نهادی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی است. تقویت نظام مالی اسلامی، اصلاح الگوی مصرف، ارتقای عدالت‌محوری در حکمرانی و حمایت هدف‌مند از اقشار محروم، از الزامات اساسی فقرزدایی پایدار محسوب می‌شود.

واژگان کلیدی

فقر اقتصادی، ریشه‌های فقر، اقتصاد اسلامی، عدالت اقتصادی، امیرالمؤمنین (ع)، استان کرمانشاه.

مقاله

فقر یکی از گسترده‌ترین مسائل جوامع انسانی است که پیشینه‌ای به درازای تاریخ بشر دارد. این پدیده در اشکال و شدت‌های متفاوت، در همه جوامع اعم از توسعه‌یافته و در حال توسعه دیده می‌شود. در جوامع توسعه‌یافته اگرچه زیرساخت‌های اقتصادی قوی‌تری وجود دارد، فقر به شکل ساختاری و مزمن همچنان باقی است. فقر افزون بر پیامدهای اقتصادی، مشکلات گسترده‌ای در حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی ایجاد می‌کند و به همین دلیل در بسیاری از کشورها، همواره یکی از مهم‌ترین اولویت‌های سیاست‌گذاری عمومی به شمار می‌رود. با وجود اجرای برنامه‌های متعدد برای کاهش فقر، این معضل همچنان پابرجاست (قلوزی، ۱۴۰۰، صص ۹ و ۱۴). فقر دیگر صرفاً به معنای نداشتن درآمد کافی برای تأمین نیازهای اولیه نیست؛ بلکه مجموعه‌ای از نارسایی‌ها در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، نهادی و حتی روان‌شناختی را در بر می‌گیرد. فقر نتیجه محرومیت از «قابلیت‌های انسانی» است؛ بدین معنا که افراد نه تنها از دسترسی به منابع مادی بلکه از فرصت مشارکت، آموزش، سلامت، منزلت اجتماعی و قدرت انتخاب نیز بی‌بهره‌اند (Sen, ۱۹۷۶). اندازه‌گیری فقر تنها بر اساس شاخص‌های درآمدی، تصویری ناقص از واقعیت اجتماعی ارائه می‌دهد. بر همین اساس سازمان ملل و برنامه توسعه انسانی (UNDP) تلاش کرده‌اند ابعاد مختلف فقر را از طریق ترکیب شاخص‌های کمی و کیفی، از جمله آموزش، بهداشت، اشتغال، امنیت و مسکن بسنجند (UN Development Programme, 2025).

ادیان به‌ویژه اسلام نگاه عمیق و انسان‌مداری به موضوع فقر دارند. در متون دینی فقر عامل از میان رفتن فضیلت‌ها، کرامت انسانی و عامل بسیاری از لغزش‌ها دانسته شده است (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۳، ص ۱۴). فقر محصول بی‌برنامگی، روابط ناعادلانه اقتصادی و فقدان بهره‌وری در تخصیص منابع است. در این چارچوب، عواملی چون توزیع ناعادلانه ثروت، افزایش بی‌رویه

قیمت‌ها، ضعف مدیریت، احتکار، قاچاق، تقلب، رقابت‌های ناعادلانه، اسراف، بیکاری و تنبلی به گسترش فقر دامن می‌زنند. پیامد این شرایط آن است که در ایران نیز بخش قابل توجهی از جمعیت به‌ویژه گروه‌های دارای درآمد ثابت، با چالش‌های جدی معیشتی مواجه شده‌اند (پرستش، ۱۳۸۷، ص ۱۶). در این مطالعه، با تکیه بر مبانی مکتب اسلام، تلاش شده است ریشه‌ها و علل فقر اقتصادی شناسایی و رتبه‌بندی شود. جامعه آماری این تحقیق استان کرمانشاه است و نمونه مورد بررسی با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای و داده‌ها با روش‌های پرسش‌نامه، مصاحبه مستقیم، دلفی و دلفی فازی گردآوری شده‌اند. یافته‌های پژوهش تأکید دارد که برای حل معضل فقر، بهره‌گیری از یک نظام اقتصادی جامع، همانند آنچه اسلام ارائه داده، ضروری است؛ نظامی که علاوه بر اصلاح ساختار اقتصادی، به تربیت و اخلاق مصرفی جامعه نیز توجه دارد.

۱. پیشینه

کیاء الحسینی (۱۳۸۷) با بررسی نقش زکات فطره در فقرزدایی طی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۵، ضمن طرح مباحث فقهی، مبلغ ریالی زکات فطره را در سطوح خانوار شهری و روستایی و در کل کشور برای هر دهک درآمدی برآورد کرد و نتیجه گرفت که مبالغ زکات فطره به‌تنهایی برای فقرزدایی کافی نیست و لازم است از ابزارهای مالی دیگری نظیر زکات مال و خمس یاری جست.

دادگرو همکاران (۱۳۹۰) به تحلیل و اندازه‌گیری خط کفایت شرعی پرداخته و امکان تبدیل این مفهوم فقهی به شاخص قابل سنجش تجربی را بررسی کرده‌اند. روش پژوهش، تحلیل نظری مبتنی بر استدلال شرعی و کار تجربی با استفاده از داده‌های مرکز آمار و مدل‌های اقتصادسنجی در استان قم است. نتایج نشان می‌دهد کفایت شرعی قابل اندازه‌گیری بوده،

شئون اجتماعي نقش معناداري در تعيين مقدار خط كفايت شرعي ايفا مي كنند.

پرستش (۱۳۸۷) مفاهيم مختلف فقر (مطلق، نسبي، قابليتي، درآمدي، مطلوبيت گرايان) و راهكارهاي اسلامي مبارزه با آن (صدقات، زكات، خمس، فديه، نهي از اسراف، ارث، حج) را بررسي کرده است. اين مقاله همچنين عوامل اصلي فقر از ديدگاه اسلام شامل روابط ناسالم اقتصادي، توزيع ناعادلانه درآمد، احتكار، قاچاق، بيكاري و تنبلي را معرفي مي كند.

اصغري زماني و همكاران (۱۳۹۱) با بررسي توزيع فضايي فقر شهري در كرمانشاه طي سالهاي ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ و با استفاده از روش هاي توصيفي- تحليلي، تطبيقی، تحليل عاملی و نرم افزار Arc/GIS نشان دادند كه فقر شهري بر پايه ۳۳ شاخص - در قالب ۴ عامل تركيبي- با نابرابري شديد توزيع شده و به سمت دوقطبي شدن حركت کرده است.

روستايي و همكاران (۱۳۹۱) با بررسي توزيع فضايي فقر شهري در كرمانشاه و استفاده از روش كمی، تحليلي و کاربردي مبتني بر داده هاي بلوك هاي آماری سال ۱۳۸۵ و ۳۳ شاخص، نشان دادند بيشترين نابرابري به عامل اول با ضريب اختلاف ۳۸/۹۵ درصد مربوط است. نتايج حاكي از نامتوازن بودن شديد توزيع فقر است؛ به طوري كه ۲۱ درصد بلوك ها بسيار فقير و تنها ۸ درصد بسيار مرفه اند.

محقق و صالحی (۱۳۹۶) با بررسي راهكارهاي فقرزدايي در منابع اسلامي و اقتصاد ايران با نگرش سيستمي، نشان دادند كه اقتصاد ايران با كمبودهاي ساختاري در مقابل به فقر مواجه است و نتيجه گرفتند كه ناهماهنگي ساختارهاي توليد، مصرف، حقوق و دستمزد، تأمين اجتماعي و مالياتي با هدف فقرزدايي نيازمند اصلاح است.

قلوزي (۱۴۰۰) فقر را مشكلي فراگير با قدمتي به درازاي تاريخ بشر معرفي مي كند كه در اشكال و درجات مختلف در تمامي جوامع وجود دارد

و می‌تواند منجر به انحرافات اجتماعی و جرم شود. وی فقر را به عنوان نمودی از توسعه‌نیافتگی با آثار اقتصادی مانند وابستگی و با دلایل مختلفی چون پایین بودن رشد اقتصادی و بی‌عدالتی مرتبط می‌داند.

حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۴۰۰) با بررسی فقر شهرستان‌های استان کرمانشاه و به‌کارگیری روش توصیفی-تحلیلی و مدل آلکایر و فوستر بر اساس داده‌های سرشماری ۱۳۹۵ نشان دادند ۲/۷۷ درصد خانوارهای استان فقیر بوده و شدت فقر ۲/۷۹ درصد است. نتایج بیانگر بیشتر بودن میزان و شدت فقر در خانوارهای شهری نسبت به روستایی است؛ همچنین شهرستان‌های روانسر، سنقر، کنگاور و هرسین کمترین سطح فقر را داشته‌اند.

شریفی (۱۴۰۱) در پژوهش خود به اهمیت توسعه انسانی به عنوان ابزار و هدف توسعه پرداخته است. این مقاله فقر اقتصادی را مسئله‌ای کلیدی در ایران معرفی کرده و نقش بخش مالی را در مبارزه با آن از طریق تسهیل مبادلات و ارائه خدمات مالی برجسته می‌کند و نتیجه می‌گیرد که فقر با کاهش توسعه انسانی، بهداشت و در نتیجه توسعه اقتصادی، تأثیر منفی بر کشور دارد.

امیری‌صدر (۱۴۰۳) به تبیین معانی مختلف فقر در متون اسلامی پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد تفکیک فقر مادی، فرهنگی، معنوی و تمایز فقر ممدوح و مذموم برای فهم دقیق آن ضروری است و این شناخت، زمینه تفسیر صحیح روایات و ارائه راهکارهای مناسب برای مقابله با فقر را فراهم می‌کند.

جم و همکاران (۱۴۰۳) با بررسی اثرات تورم بر ابعاد مختلف فقر چندبعدی در شهر قم طی دوره زمانی ۱۳۹۸-۱۳۸۴ و با استفاده از شاخص فقر چندبعدی آلکایر-فوستر و مدل‌های لاجیت و خودرگرسیون برداری نشان می‌دهند نرخ تورم به طور معناداری بر افزایش فقر تأثیر دارد. آنان نتیجه می‌گیرند که کنترل تورم و کاهش نابرابری درآمدی می‌تواند نقش مؤثری در

بهبود ابعاد مختلف زندگی خانوارهای شهری داشته باشد. نوآوری این مقاله در تلفیق روش‌های نوین آماری (دلفی سنتی و فازی) با مبانی اقتصادی اسلام برای شناسایی و اولویت‌بندی عوامل فقر در استان کرمانشاه و دستیابی به یک فهم جامع و کاربردی از این معضل است.

۲. مبانی نظری فقر در اقتصاد و اندیشه اسلامی

الف) مفهوم فقر در اقتصاد

فقر اقتصادی از پیچیده‌ترین مفاهیم در علوم اقتصادی و اجتماعی است و به ناتوانی افراد یا گروه‌ها در تأمین نیازهای اساسی زندگی مانند خوراک، پوشاک، مسکن، بهداشت و آموزش اشاره دارد (بانک جهانی، ۱۳۷۹). با این حال فقر تنها به کمبود منابع مالی محدود نمی‌شود، بلکه بیانگر فقدان فرصت‌های لازم برای مشارکت مؤثر در فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی نیز هست. در تعریف‌های کلاسیک، پژوهشگرانی مانند تاونسند، فقر را ناتوانی در دستیابی به حداقل استانداردهای متعارف زندگی و مشارکت اجتماعی می‌دانند. در مقابل آمارتیا سن با ارائه نظریه «قابلیت‌ها» افق تازه‌ای در تحلیل فقر گشود و آن را محرومیت از توانایی‌ها و قابلیت‌های انسانی برای تحقق زندگی مطلوب تعریف کرد (Sen, 1976) / جم و همکاران، ۱۴۰۳، ص ۲۶۳). بر اساس این دیدگاه، حتی فردی که از درآمد برخوردار است، اما به آموزش، سلامت یا آزادی‌های اجتماعی دسترسی ندارد، همچنان فقیر محسوب می‌شود (حسینی و مسعودی، ۱۳۹۷).

در مکاتب اقتصادی، تبیین‌های متفاوتی از فقر ارائه شده است. در نظام سرمایه‌داری، فقر غالباً پیامد کمبود منابع یا ناکارآمدی در تخصیص آنها تلقی می‌شود و راه‌حل آن در گسترش بازار و رشد اقتصادی جست‌وجو می‌گردد (آربلاستر، ۱۹۸۸). در مقابل دیدگاه مارکسیستی فقر را محصول ساختار ناعادلانه مالکیت خصوصی و استثمار نیروی کار می‌داند و معتقد

است رفع آن تنها از طریق دگرگونی بنیادین نظام تولید امکان‌پذیر است (تفضلی، ۱۳۸۸). نهادگرایان جدید و اقتصاددانان توسعه‌ای معاصر نیز بر نقش نهادها تأکید دارند و فقر را نتیجه ضعف در کارکرد نهادهایی چون آموزش، سلامت، بازار کار و عدالت توزیعی می‌دانند (North, 1990). امروزه سازمان بین‌المللی کار فقر را پدیده‌ای چندبعدی معرفی می‌کند که شامل نیازهای مصرفی اولیه، خدمات عمومی، اشتغال و کیفیت محیط زندگی است (هانت، ۱۳۸۶). بانک جهانی نیز در گزارش‌های اخیر، فقر را به عنوان «محرومیت از رفاه چندبعدی» تعریف می‌کند که ابعادی چون درآمد، سلامت، آموزش، امنیت و کرامت انسانی را در بر می‌گیرد (بانک جهانی، ۲۰۲۳). از این رو فقر نه صرفاً یک مسئله اقتصادی بلکه پدیده‌ای انسانی و اجتماعی است که در تعامل عوامل مادی، روانی و فرهنگی شکل می‌گیرد. در نتیجه رویکردهای تک‌بعدی مبتنی بر درآمد، تصویر ناقصی از واقعیت فقر ارائه می‌دهند و ممکن است به سیاست‌گذاری‌های ناکارآمد منجر شوند. در جمع‌بندی می‌توان گفت فقر ریشه در ساختارهای اقتصادی، فرهنگی و نهادی دارد و تنها از رهگذر رویکردهای تلفیقی و عدالت‌محور قابل فهم و مهار است؛ نگاهی که با دیدگاه اسلامی درباره فقر به عنوان محرومیت از رشد انسانی و کرامت اجتماعی، همسویی بیشتری دارد (مطهری، ۱۳۷۰).

ب) مفهوم فقر در اندیشه اسلامی

در نظام اقتصادی اسلام، فقر بر خلاف برداشت‌های رایج در مکاتب سرمایه‌داری و مارکسیستی، نه ناشی از کمبود منابع طبیعی است و نه حاصل مالکیت خصوصی، بلکه ریشه در عواملی ساختاری همچون نابرابری‌های طبیعی، حوادث غیرمترقبه و ضعف در تحقق عدالت اجتماعی دارد. بر اساس آموزه‌های قرآن کریم، خداوند منابع لازم برای تأمین نیازهای بشری را به‌وفور در طبیعت قرار داده است: «وَأَتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ» (نحل: ۱۸). از این منظر، فقر بیش از آنکه ناشی از فقر منابع باشد، نتیجه توزیع ناعادلانه

و ناکارآمدی نظام اقتصادی در بهره‌گیری از امکانات الهی است. در اندیشه اسلامی، فقر صرفاً یک مسئله اقتصادی تلقی نمی‌شود، بلکه تهدیدی جدی برای سلامت اخلاقی و معنوی جامعه به شمار می‌آید. امام صادق^(ع) در این زمینه هشدار می‌دهند: «كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا» و در روایتی دیگر از امام باقر^(ع) نقل شده است که خداوند به حضرت ابراهیم فرمود: «در آسمان چیزی سخت‌تر از فقر نیافریدم» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۲، ص ۴۷-۴۸). این آموزه‌ها نشان می‌دهد مبارزه با فقر در نظام ارزشی اسلام جایگاهی بنیادین دارد و با حفظ کرامت انسانی و ثبات اخلاقی جامعه پیوند خورده است.

در قرآن کریم فقر به عنوان مفهومی اساسی در نظام اقتصادی اسلامی مطرح شده و در آیه ۶۰ سوره توبه، فقرا و مساکین در شمار مصارف زکات معرفی شده‌اند: «إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ ... فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ» (توبه: ۶۰). این آیه فقرا و مساکین را دو گروه مستقل می‌داند که هر دو به صورت شرعی مستحق دریافت زکات‌اند. فاضل مقداد (۱۴۱۹ق) و حلی (۱۴۰۸ق) این دو واژه را مترادف دانسته‌اند؛ درحالی که طوسی (۱۳۸۷) فقیر را فاقد هر گونه مال یا توان کسب درآمد و مسکین را دارای اندک مالی یا شغلی ناکافی می‌داند. طبرسی (۱۳۷۲) فقیر را فردی با عفت نفس و مسکین را ناگزیر از سؤال معرفی می‌کند و ابن‌بابویه (۱۳۸۱) تفاوت آن دو را در توان جسمی جست‌وجو می‌نماید. طوسی (۱۴۰۰) نیز مسکین را بدحال‌تر از فقیر می‌داند؛ درحالی که علامه حلی (۱۴۰۷) این اختلاف را از حیث کارکرد عملی بی‌اثر می‌شمارد؛ زیرا هر دو گروه در عدم دسترسی به حد کفایت زندگی مشترک‌اند و به طور یکسان مشمول زکات می‌شوند؛ لذا در چارچوب شریعت اسلامی، فقر صرفاً به کمبود درآمد یا فقدان دارایی محدود نیست، بلکه به ناتوانی فرد یا خانوار در تأمین حد کفایت معیشت متعارف اطلاق می‌شود. معیار اصلی تشخیص فقر، کفایت معیشت است نه سطح اسمی درآمد یا میزان مالکیت؛ نگاهی که فقر را پدیده‌ای چندبعدی و متأثر از عوامل ساختاری، نهادی و اقتصادی می‌داند و

می‌تواند مبنای نظری منسجم برای تحلیل فقر در اقتصاد اسلامی فراهم کند (دادگر و همکاران، ۱۳۹۰).

۳. چارچوب نظری-تحلیلی پژوهش

الف) کاربست آموزه‌های اسلامی در تحلیل فقر ساختاری استان کرمانشاه

کرمانشاه به عنوان استانی با ساختار اقتصادی نیمه کشاورزی و سهم بالای بیکاری، مهاجرت و نابرابری‌های اجتماعی، نمونه‌ای روشن از فقر ساختاری مزمن در ایران به شمار می‌آید. در چنین شرایطی، اتکای صرف به راه‌حل‌های اقتصادی، بدون توجه به مبانی اخلاقی و دینی، توانایی درمان ریشه‌ای فقر را ندارد. آموزه‌های اسلام به‌ویژه در سیره علوی، نگاهی فراتر از معیشت فردی ارائه می‌کنند و بر بازسازی بنیان‌های عدالت در مناسبات اقتصادی و اجتماعی تأکید دارند. *امیرالمؤمنین (ع)* در *نهج البلاغه* با بیان «فَمَا جَاعَ فَقِيرٌ إِلَّا بِمَا مُتَّعَ بِهِ غَنِيٌّ» (حکمت ۳۲۸)، رابطه‌ای مستقیم میان فقر و بهره‌کشی ناعادلانه ترسیم می‌کنند. بر اساس این نگرش، محرومیت در استان کرمانشاه بیش از آنکه معلول کمبود منابع باشد، حاصل بی‌عدالتی در بهره‌برداری از آنها و غفلت از ظرفیت‌ها و توان بومیان است. بر پایه این رویکرد، سیاست‌های محلی در استان کرمانشاه باید با الهام از اصول اسلامی، عدالت‌محور و مشارکت‌زا طراحی شوند. بازتوزیع هدفمند منابع، حمایت از تعاونی‌های تولیدی و احیای نهادهایی چون زکات و وقف می‌تواند در تقویت تولید خرد و کاهش نابرابری‌های اقتصادی نقش مؤثری ایفا کند. همزمان ترویج ارزش‌هایی همچون کار، ساده‌زیستی، امانت‌داری و قناعت، زمینه تقویت فرهنگ اتکا به خود و افزایش بهره‌وری را در میان خانواده‌های کرمانشاهی فراهم می‌آورد. بدین ترتیب آموزه‌های اسلامی نه صرفاً در سطح توصیه‌های اخلاقی بلکه به مثابه نظامی کارآمد برای بازآرایی مناسبات اقتصادی و بازسازی سرمایه اجتماعی، می‌توانند بستر خروج این استان از چرخه فقر ساختاری مزمن را فراهم کنند.

ب) عوامل موثر بر فقر در آموزه‌های امیرالمؤمنین (ع)

عدم پرداخت حقوق واجب الهی توسط اغنیا یکی از عوامل بنیادین شکل‌گیری و تداوم فقر در جامعه است. در آموزه‌های امیرالمؤمنین (علی^ع) ترک پرداخت حقوق الهی و کوتاهی در شکرگزاری، از علل زوال نعمت‌ها معرفی شده است؛ چنان‌که ایشان می‌فرمایند: «زوال نعمت‌ها به سبب عدم پرداخت حقوق الهی و کوتاهی در شکرگزاری است» (تمیمی، ۱۳۶۶، ص ۳۱). همچنین امیرالمؤمنین (ع) فقر فقیران را نتیجه زیاده‌خواهی ثروت‌مندان دانسته، تأکید می‌کنند که خداوند حق فقرا را در اموال اغنیا قرار داده و خود، طلب‌کار آن است (صبحی صالح، ۱۳۷۴، ص ۵۳۳). این دیدگاه، فقر را نه پدیده‌ای طبیعی بلکه حاصل اختلال در مناسبات اخلاقی و اقتصادی جامعه می‌داند.

از دیگر عوامل مهم گسترش فقر، اسراف و مصرف‌گرایی فراتر از حد اعتدال است که در آموزه‌های علوی به‌شدت نکوهش شده است. امیرالمؤمنین (ع) اسراف را در کنار جلوگیری ثروت‌مندان از ادای حقوق مالی، از علل فقر معرفی می‌کنند و بی‌اعتنایی به میانه‌روی را زمینه‌ساز نابودی نعمت‌ها می‌دانند (نوری، ۱۴۰۸). اسراف به معنای مصرف بی‌رویه و خارج از حد تعادل، موجب هدررفت منابع، کاهش بهره‌وری و تشدید فقر می‌شود، درحالی‌که میانه‌روی و قناعت، سبب ثبات و دوام نعمت‌ها و تعادل اقتصادی جامعه است.

برقراری عدالت در توزیع اموال و امکانات عمومی، از وظایف اساسی حاکمیت در اندیشه اسلامی به‌شمار می‌آید. امیرالمؤمنین (ع) بر تقسیم عادلانه منابع عمومی تأکید کرده، می‌فرمایند: «اگر مال از آن من بود، آن را به طور عادلانه میان مردم تقسیم می‌کردم» (عبده، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۱۰). پیامبر اکرم (ص) نیز همواره اموال را بدون تبعیض میان مسلمانان تقسیم می‌کردند (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۱۱۱). امیرالمؤمنین (ع) در نامه‌ای به عمر بن

خطاب، اجرای بی‌تبعیض حدود الهی، حکمرانی بر اساس کتاب خدا و تقسیم عادلانه اموال بدون ملاحظات نژادی و طبقاتی را معیار عدالت در حکومت معرفی می‌کنند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۸، ص ۱۵۶).

سوء تدبیر و فقدان برنامه‌ریزی درست در مصرف و مدیریت منابع نیز از عوامل مؤثر در کاهش درآمد و گسترش فقر است. /امیرالمؤمنین^(ع) سوء تدبیر را «کلید فقر» می‌دانند (آمدی تیمی، ۱۳۶۶، ص ۱۹۰). در همین راستا شکر به معنای بهره‌برداری درست و بهینه از نعمت‌های الهی معرفی شده و ترک آن، زمینه‌ساز زوال نعمت و افزایش فقر است. ایشان تصریح می‌کنند که کوتاهی در پرداخت حقوق الهی و شکرگزاری، موجب از میان رفتن نعمت‌ها می‌شود (آمدی تیمی، ۱۳۶۶، ص ۱۱۰). قرآن کریم نیز با تأکید بر اصل شکرگزاری، وعده افزایش نعمت در برابر شکر و عذاب سخت در برابر ناسپاسی را بیان می‌کند (ابراهیم: ۷).

در آموزه‌های دینی، کار، تولید و بهره‌گیری از ظرفیت‌های طبیعی جایگاهی اساسی دارد. آیه ۸۰ سوره انبیاء که به صنعت زره‌سازی حضرت داود^(ع) اشاره دارد، نشان می‌دهد رهبری دینی با صنعت‌گری، تخصص و تولید پیوند دارد و بر ضرورت تقویت صنایع، حمایت از صنعتگران و استفاده از فناوری‌های نوین دلالت می‌کند. /امیرالمؤمنین^(ع) سامان زندگی را در گرو تدبیر کارشناسانه می‌دانند و تأکید دارند که خردمند کسی است که تلاش خود را هدف‌مند و در جای درست متمرکز کند. ایشان غفلت از بهره‌برداری صحیح از منابع طبیعی مانند آب و زمین را موجب دوری از رحمت الهی می‌شمارند (آمدی تیمی، ۱۳۶۶، صص ۴۲ و ۵۰۳ /مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۲۴). پیامبر اکرم (ص) نیز بر عمل مبتنی بر علم و عقل تأکید و از کار بی‌تدبیر نهی می‌کنند (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۵۳۸). /امام صادق^(ع) تنوع صنایع را عامل دوام زندگی و تدبیر بهتر می‌دانند و مال را کد را باری سنگین معرفی می‌کنند که باید به کار گرفته شود (طبرسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۸۴ /مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۲، ص ۴۴).

سستی و تنبلی از عوامل مهم فقر به شمار می‌آیند و مبارزه با آنها هم وظیفه فردی و هم تکلیف اجتماعی و دولتی است. /امیرالمؤمنین^(ع) فقر را نتیجه پیوند تنبلی و ناتوانی می‌دانند (آمدی تمیمی، ۱۳۶۶، ص ۳۱). ائمه اطهار^(ع) بر تلاش مستمر تأکید داشته‌اند. /امام باقر^(ع) طلب روزی بدون تلاش کردن را نکوهش می‌کنند (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۲، صص ۱۲ و ۱۷). تنبلی به عنوان دشمن کار معرفی شده و مانع بهره‌مندی از مواهب دنیوی و اخروی دانسته شده است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۸۵). همچنین تأکید شده است که توکل بدون تلاش عملی پذیرفته نیست و انتظار منفعلانه با آموزه‌های دینی ناسازگار است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۲، ص ۱۵).

حرص بر مال از رذایل اخلاقی مؤثر در تشدید فقر است و مانع بهره‌مندی متعادل از نعمت‌های مادی می‌شود (صدوق، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۹۴). درمقابل صرفه‌جویی به معنای مصرف درست و کارآمد است؛ درحالی‌که مصرف بی‌رویه مصداق اسراف و تبذیر به شمار می‌آید (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸).

بی‌توجهی مسئولان به محرومان و عدم تخصیص پایدار منابع حمایتی نیز از عوامل تشدید فقر است. /امیرالمؤمنین^(ع) به کارگزاران خود سفارش می‌کردند که فقرا را طرد نکنند و نیازهای آنان را با صبر و فروتنی برآورده کنند و خود را امانت‌دار حقوق مردم بدانند (عبده، ۱۳۹۱، ج ۳، صص ۷۸، ۹۰، ۱۱۱-۱۱۲ و ۱۴۰).

درنهایت غارت و اختصاص اموال عمومی به افراد خاص یکی از شدیدترین مصادیق فساد اقتصادی و عامل محرومیت اقشار ضعیف است. قرآن کریم این رفتار را نکوهش کرده، بر تخصیص اموال عمومی به همه مردم به‌ویژه مستضعفان تأکید دارد (حشر: ۵۹). /امیرالمؤمنین^(ع) در عهدنامه مالک‌اشرتر تصرف غیرمجاز در اموال عمومی را خیانتی بزرگ دانسته‌اند (عبده، ۱۳۹۱، ج ۳، صص ۷۶ و ۱۲۰). سایر ائمه نیز احتکار، انحصار و توزیع ناعادلانه منابع را عامل ظلم و بروز نزاع‌های اجتماعی معرفی کرده‌اند (نوری، ۱۴۰۸ / مجلسی، ۱۴۰۳ / کلینی، ۱۴۲۹ / ابن بابویه، ۱۳۸۱).

ج) تحلیل عوامل ساختاری و نهادی مؤثر بر فقر

بر اساس ادبیات اقتصاد نهادی، فقر پدیده‌ای چندبعدی است که به طور معناداری از کیفیت نهادها و حکمرانی تأثیر می‌پذیرد. بررسی کشورهای منتخب آسیا نشان می‌دهد ضعف بوروکراسی، نبود حاکمیت قانون، ناکارآمدی دولت، کنترل ضعیف فساد و بی‌ثباتی سیاسی نقش مهمی در تشدید فقر دارد. نهادهای ناکارآمد با تخصیص نادرست منابع، تضعیف حقوق مالکیت و افزایش ناطمینانی، رشد و سرمایه‌گذاری را محدود می‌کنند. نتایج بیانگر آن است که کیفیت نهادی هم به صورت مستقیم و هم از طریق رشد اقتصادی و توسعه مالی بر فقر اثرگذار است و بهبود حکمرانی، زمینه کاهش فقر را فراهم می‌کند (میرزایی و همکاران، ۱۴۰۳).

۴. روش تحقیق

روش دلفی یک فرایند ساختاریافته برای گردآوری و طبقه‌بندی دانش افراد آگاه درباره یک موضوع مشخص است که با توزیع پرسش‌نامه و ارائه بازخورد کنترل‌شده در چند مرحله انجام می‌شود. این روش که توسط *الدر و زیگیلو (۱۹۹۶)* معرفی شده است، به گونه‌ای طراحی شده که در هر دور، نتایج مرحله قبل در اختیار شرکت‌کنندگان قرار گیرد تا امکان بازنگری و اصلاح دیدگاه‌ها فراهم شود. روش دلفی به طور گسترده برای شناسایی، رتبه‌بندی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر در پژوهش‌ها در شرایطی که داده‌های آماری کافی در دسترس نباشد یا مسئله مورد بررسی با تحلیل‌های عددی متعارف قابل حل نباشد، استفاده می‌شود. همچنین در مواردی که امکان برگزاری جلسات حضوری وجود ندارد یا ناشناس ماندن خبرگان به دستیابی به اجماع کمک می‌کند، این روش کارآمد است (Landeta, 2006). در این پژوهش تحلیل فازی به عنوان مکمل روش دلفی انتخاب شده است؛ زیرا داده‌های حاصل از دلفی مبتنی بر قضاوت‌های خبرگان بوده و ذاتاً با ابهام،

ذهنیت و تفاوت برداشت همراهانند. مفاهیمی مانند «فقر»، «عدالت» و «تدبیر اقتصادی» ماهیتی کیفی و تفسیربردار دارند و استفاده از روش‌های آماری کلاسیک که بر قطعیت عددی استوارند، می‌تواند به ساده‌سازی بیش از حد و کاهش دقت قضاوت‌ها منجر شود. منطق فازی با فراهم کردن امکان بیان درجات مختلف اهمیت یا موافقت، این محدودیت را کاهش می‌دهد و با ماهیت ذهنی داده‌های دلفی سازگارتر است. بر این اساس تحلیل فازی در این پژوهش برای کاهش ابهام قضاوت‌های انسانی، کمی‌سازی داده‌های کیفی و افزایش دقت نتایج به کارگرفته شده است. تلفیق روش دلفی و فازی امکان پیوند منسجم میان قضاوت خبرگان و تحلیل ریاضی را و زمینه تبیین منظم‌تر نتایج در فرایند تصمیم‌سازی مرتبط با فقرزدایی را فراهم می‌کند. با این حال این روش با ضعف‌هایی مانند احتمال حذف برخی نظرات، همگرایی پایین و اتکای صرف بر قضاوت‌های ذهنی مواجه است. برای رفع این چالش‌ها، روش دلفی فازی توسعه یافته که در آن دلفی سنتی با نظریه فازی ترکیب می‌شود تا قضاوت همه خبرگان با دقت بیشتری لحاظ شود (Kaufmann & Gupta, 1988). برای محاسبه ارزش فازی هر یک از سؤالات به ترتیب زیر عمل می‌شود:

با فرض اینکه ارزش فازی هر یک از سؤالات به صورت $\tilde{A}_j = (L_j, M_j, U_j)$ نمایش داده شود، به طوری که L_j حد پایین، M_j حد وسط و U_j حد بالای این عدد فازی باشد، خواهیم داشت:

$$L_j = \min(x_{ij}) \quad i=1,2,\dots,n \quad j=1,2,\dots,m$$

$$M_j = \left(\prod_{i=1}^{n,m} x_{ij} \right)^{\frac{1}{n}} \quad i=1,2,\dots,n \quad j=1,2,\dots,m$$

$$U_j = \max(x_{ij}) \quad i=1,2,\dots,n \quad j=1,2,\dots,m$$

L_j حد پایین ارزش فازی سؤال یا شاخص Z_j ام پرسش‌نامه و برابر است با کوچک‌ترین مقداری که اعضای نمونه آماری به سؤال (شاخص)

ز_jام تخصیص داده‌اند. M_j حد وسط ارزش فازی سؤال یا شاخص ز_jام پرسش‌نامه و برابر است با میانگین هندسی کلیه نظرات اعضای نمونه آماری برای سؤال (شاخص) ز_jام. U_j حد بالای ارزش فازی سؤال یا شاخص ز_jام پرسش‌نامه و برابر است با بزرگ‌ترین مقداری که توسط اعضای نمونه آماری به سؤال (شاخص) ز_jام تخصیص داده شده است. x_{ij} مقدار تخصیص داده‌شده توسط خبره i ام به شاخص ز_jام است. $\tilde{A}_j$ ارزش فازی مثالی سؤال یا شاخص ز_jام است.

همه نظرات اعضای نمونه آماری در محاسبه ارزش فازی هر سؤال مشارکت داده می‌شوند. پس از محاسبه ارزش فازی هر یک از سؤالات برای اینکه بتوان نسبت به هر یک از سؤالات قضاوت کرد، باید ارزش فازی به‌دست‌آمده برای هر یک از سؤالات را دی‌فازی نمود تا امکان مقایسه و ارزیابی به وجود آید. برای دی‌فازی کردن ارزش فازی هر سؤال روش‌ها و روابط متعددی ارائه شده است (هسو و چانگ ون، ۲۰۱۱):

$$S_j = \frac{L_j + M_j + U_j}{3} \quad \text{روش ۱}$$

$$S_j = \frac{L_j + 2 \times M_j + U_j}{4} \quad \text{روش ۲}$$

در این پژوهش از روش اول استفاده شده است.

پس از محاسبه مقدار دی‌فازی (قطعی) شده هر یک از سؤال‌ها (شاخص‌ها) باید به ارزیابی میزان اهمیت آنها پرداخت. برای ارزیابی اهمیت هر یک از سؤال‌ها از یک حد آستانه‌ای (r) برای ارزیابی اهمیت هر یک از سؤال‌ها استفاده می‌شود. بر اساس مقدار حد آستانه‌ای دو حالت ایجاد می‌شود:

اگر $S_j \geq r$ باشد، به این مفهوم است که سؤال (شاخص) z ام از اهمیت بالایی برخوردار است.

اگر $S_j < r$ باشد به این مفهوم است که سؤال (شاخص) z ام از اهمیت کمی برخوردار است و می‌توان آنها را حذف کرد (Kaufmann & Gupta, 1988).

این تحقیق به دنبال شناسایی مهم‌ترین ریشه‌های فقر اقتصادی در استان کرمانشاه بر اساس معیارهای اعلام‌شده توسط *امیرالمؤمنین*^(ع) است و برای شناسایی شاخص‌های مهم از مقدار دی‌فازی‌شده سؤال‌ها به همراه میانگین طیف پرسش‌نامه (شاخص آستانه) استفاده می‌کند. چالش‌ها یا سؤالاتی که مقدار دی‌فازی‌شده آنها بزرگ‌تر یا مساوی میانگین طیف پرسش‌نامه باشد، به عنوان شاخص‌های تأثیرگذار و شاخص‌ها یا سؤال‌هایی که مقدار دی‌فازی‌شده آنها کمتر از مقدار میانگین طیف باشد، به عنوان چالش‌های کم‌اثر یا کم‌اهمیت شناخته می‌شوند. هدف، شناسایی شاخص‌های مهم و اثرگذار است و شاخص‌های کم‌اهمیت حذف می‌شوند. زمانی که ۷۰٪ پاسخ‌دهندگان جواب یکسانی به یکی از گزینه‌ها بدهند، توافق در مورد آن سؤال حاصل شده است (هسو، لی و کرونک، ۲۰۱۰).

الف) طراحی پرسش‌نامه در روش دلفی

در گام نخست، مسئله تحقیق و امکان‌سنجی اجرای آن با روش دلفی تبیین شد. سپس تیم اجرایی متشکل از دانشجو (مجری)، استاد راهنما و مشاور تشکیل گردید. در گام سوم، اعضای پانل با استفاده از فرمول کوکران شناسایی و ۳۸۵ نفر از فارغ‌التحصیلان ارشد و دکتری و مسئولان اداری به عنوان نمونه انتخاب شدند. در گام چهارم، پرسش‌نامه اولیه بر پایه منابع کتابخانه‌ای و آموزه‌های *امیرالمؤمنین*^(ع) تدوین گردید و به عنوان دور اول روش دلفی مورد استفاده قرار گرفت. در گام پنجم، پرسش‌نامه آزمایشی برای اصلاح واژگان و بهبود درک مفاهیم بررسی شد. در این پرسش‌نامه، ۱۳ ریشه فقر اقتصادی شناسایی و درجه اهمیت آنها بر اساس طیف لیکرت از «خیلی کم» (۱) تا

«خیلی زیاد» (۵) تعیین گردید (Krosnick & Fabrigar, 1997).

ب) بررسی روایی (اعتبار) و پایایی پرسش‌نامه

در ادامه با استفاده از نرم‌افزار SPSS و آلفای کرونباخ پایایی پرسش‌نامه و نرمال بودن سؤالات بررسی گردید.

بررسی پایایی پرسش‌نامه با آلفای کرونباخ

ضریب آلفای کرونباخ یک ضریب محاسباتی پرکاربرد برای بررسی پایایی پرسش‌نامه‌ها و مقیاس‌هاست که بر اساس آن می‌توان سازگاری درونی پرسش‌نامه یا مقیاس تحقیق را سنجید. کاربرد این ضریب جهت سنجش پایایی (Reliability) تحقیق است. ضریب آلفا بر اساس نظریه‌ها و تحلیل‌های لی جوزف کرونباخ (Lee Joseph Cronbach) در سال ۱۹۵۱ طرح‌ریزی شده است.

جدول ۱: مقدار آلفای کرونباخ

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
۰.۹۵۲	۱۳

منبع: یافته‌های پژوهش

برای سنجش پایایی نیز مقدار آلفای کرونباخ پرسش‌نامه محاسبه شد که ۰/۹۵۲ بود که بیش از ۰/۷ بوده و بیانگر پایایی بالاست. در مرحله بعد، بعد از مشخص شدن حجم نمونه، پرسش‌نامه میان جامعه هدف توزیع شد. نمونه‌گیری خوشه‌ای (Cluster Sampling) یکی از روش‌های نمونه‌گیری احتمالی است که در شرایطی به کار می‌رود که جامعه آماری گسترده، پراکنده و ناهمگن بوده و دسترسی به فهرست کامل اعضا یا تشکیل طبقات همگن امکان‌پذیر نباشد. در این روش، جامعه به چند خوشه تقسیم می‌شود و تعدادی از خوشه‌ها به صورت تصادفی انتخاب شده و تمام اعضای آنها بررسی

می‌شوند. این شیوه زمانی مناسب است که تهیه چارچوب نمونه‌گیری پرهزینه یا غیرممکن باشد. صرفه‌جویی در زمان و هزینه و سهولت عملیات میدانی از مزایای آن است؛ هرچند افزایش اندازه و همگنی خوشه‌ها می‌تواند دقت آماری را کاهش دهد. در پژوهش حاضر به دلیل پراکندگی جامعه، از نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی ساده استفاده شده است.

برای محاسبه حجم نمونه با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی، از فرمول زیر استفاده شده است:

$$n = \frac{N \cdot Z^2 \cdot p \cdot (1-p)}{E^2 \cdot (N-1) + Z^2 \cdot p \cdot (1-p)}$$

که در آن: n = حجم نمونه، N = جمعیت کل (مردان + زنان)، Z = مقدار سطح اطمینان ۹۵٪ که تقریباً برابر با ۱/۹۶ است، p = نسبت فرضی موفقیت (معمولاً سطح ۰/۵ انتخاب می‌شود) و E = حداکثر خطای مجاز (مثلاً ۰/۰۵).

با استفاده از داده‌ها

$$N = 1965400 = 958900 + 1006500$$

فرض می‌کنیم $p = 0.5$ و $E = 0.05$

مقادیر با جای‌گذاری به صورت زیر برآورد گردید:

$$n = \frac{196500 \cdot (1.96^2) \cdot 0.5 \cdot (1-0.5)}{(0.5^2) \cdot (1965400 - 1) + (1.96)^2 \cdot 0.5 \cdot (1-0.5)}$$

$$Z^2 : 3.8416$$

$$p \cdot (1-p) : 0.25$$

$$N = \frac{1891910}{4914.4579} \cong 384$$

در این پژوهش ابتدا با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی از میان جمعیت زنان و مردان استان کرمانشاه از میان ۱۴ شهرستان به تناسب

جمعیت زنان و مردان هر شهرستان تعداد ۳۸۵ نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب شده است. بر اساس آخرین آمار جمعیتی استان در سال ۱۴۰۰ با جمعیت کل ۱,۹۹۲,۳۰۰ نفر (شامل ۱,۰۰۶,۵۰۰ مرد و ۹۵۸,۹۰۰ زن)، پرسش‌نامه‌ها به نسبت جمعیت مردان و زنان و به تناسب جمعیت شهرستان‌های مختلف (قصر شیرین، اسلام‌آباد، پاوه، جوانرود، روانسر، سرپل‌ذهاب، صحنه، کنگاور، لایباجانی، سنقر، دلاهو، هرسین، گیلانغرب) و همچنین به تناسب جمعیت شهری و روستایی (جمعیت روستانشینان: ۵۱۴۶۸۵ و جمعیت شهرنشینان: ۱۴۷۷۶۱۵). میان افراد نمونه توزیع شد. سپس نتایج حاصل از پرسش‌نامه‌ها برای اعتبارسنجی بررسی شدند. شایان ذکر است حجم نمونه ۳۸۴/۵ که تقریباً برابر با ۳۸۵ نفر با سطح خطای مجاز ۰,۰۵ و انحراف معیار ۰,۵ نیز محاسبه شده است.

پرسش‌نامه شماره (۱) بر اساس کلام /امیرالمؤمنین^(ع) درباره ریشه‌های فقر اقتصادی طراحی و سپس در سطح جامعه مورد آزمون و پرسش قرار گرفت. عوامل دیگری نیز در فقر اقتصادی استان دخیل می‌باشند؛ اما این مقاله در پی بررسی عوامل مؤثر بر فقر اقتصادی در نگاه /امیرالمؤمنین^(ع) است.

پرسش‌نامه شماره ۱

ردیف	سوالات	طیف لیکرت				
		خیلی زیاد ۵	زیاد ۴	متوسط ۳	کم ۲	خیلی کم ۱
۱	عدم شکرگزاری	۲۸۱	۸۹	۱۱	۵	۰
۲	عدم استفاده بهینه از منابع	۲۵۴	۱۱۳	۱۸	۰	۰
۳	حرص مال و ترک قناعت	۱۹۲	۱۴۳	۳۵	۱۵	۱
۴	اسراف و ترک میانه‌روی	۲۲۹	۱۲۵	۲۱	۱۰	۰
۵	عدم پرداخت حقوق واجب الهی توسط اغنیا	۲۵۶	۹۹	۳۰	۰	۰
۶	ستمکاری، ظلم و تضییع حقوق	۶۱	۳۲	۱۷۱	۱۰۳	۱۸

۷	کم‌توجهی مسئولین استان به فقرا و عدالت	۲۶۴	۱۲۱	۰	۰	۰
۸	سوء تدبیر و فقدان تخصّص در استفاده بهینه از منابع استان	۲۲۸	۹۸	۵۱	۶	۲
۹	سوء تدبیر و سپردن کارها به دست غیرمتخصصان (سوء تدبیر در برنامه‌ریزی و تقسیم کار)	۲۹۱	۸۶	۸	۰	۰
۱۰	تنبلی و سستی در کارها	۱۸۹	۱۲۱	۷۵	۰	۰
۱۱	سوء تدبیر و بی‌دقتی (در نحوه مصرف)	۲۶۸	۹۳	۲۴	۰	۰
۱۲	بی‌اعتنایی به حال فقرا و شرکت ندادن مستضعفان تصمیم‌گیری‌ها	۲۹۱	۹۴	۰	۰	۰
۱۳	درخواست از غیر خدا	۷۴	۸۳	۳۵	۱۱۲	۸۱
۱۴	فرو گذاشتن مساوات در تقسیم امکانات	۳۰۱	۷۱	۱۳	۰	۰
۱۵	اختصاص‌یابی اموال عمومی و فرصت‌های اقتصادی به افرادی خاص	۲۱۷	۱۱۸	۴۰	۱۰	

منبع: یافته‌های پژوهش

نتایج حاصل از روش دلفی و دلفی فازی پرسش‌نامه اول

جدول ۲: مقدار فازی، دی‌فازی و رتبه

رتبه	مقدار وزن	درصد اجماع	وضعیت سؤالات	مقدار دی‌فازی شده هر سؤال	ارزش فازی هر یک از سؤالات		
					U	M	L
۹	۰۷/۰	۸/۷۲	تأییدشده	۰۶/۴	۵	۶۲/۴	۲
۶	۰۷/۰	۹۸/۶۵	تأییدشده	۲۹/۴	۵	۵۷/۴	۳
۱۲	۰۶/۰	۸۷/۴۹	تأییدشده	۸۷/۳	۵	۲۴/۴	۲
۱۰	۰۶/۰	۴۸/۵۹	تأییدشده	۹۶/۳	۵	۴۲/۴	۲

۷	۰۷/۰	۴۹/۶۶	تأیید شده	۲۷/۴	۵	۵۴/۴	۳	۵
۱۴	۰۵/۰	۴۱/۴۴	عدم تأیید	۹۲/۲	۵	۸۴/۲	۱	۶
۲	۰۸/۰	۵۷/۶۸	تأیید شده	۵۸/۴	۵	۶۶/۴	۴	۷
۱۳	۰۶/۰	۲۲/۵۹	تأیید شده	۶۶/۳	۵	۳۲/۴	۱	۸
۴	۰۷/۰	۵۸/۷۵	تأیید شده	۳۵/۴	۵	۷۱/۴	۳	۹
۸	۰۷/۰	۰۹/۴۹	تأیید شده	۱۱/۴	۵	۲۲/۴	۳	۱۰
۵	۰۷/۰	۶۱/۶۹	تأیید شده	۲۹/۴	۵	۵۹/۴	۳	۱۱
۱	۰۸/۰	۵۸/۷۵	تأیید شده	۶۲/۴	۵	۷۴/۴	۴	۱۲
۱۵	۰۵/۰	۰۹/۲۹	عدم تأیید	۷۴/۲	۵	۴۸/۲	۱	۱۳
۳	۰۷/۰	۱۸/۷۸	تأیید شده	۳۶/۴	۵	۷۲/۴	۳	۱۴
۱۱	۰۶/۰	۳۶/۵۶	تأیید شده	۹۱/۳	۵	۳۲/۴	۲	۱۵

منبع: یافته‌های تحقیق

در این مرحله، پس از جمع‌آوری تمامی ۳۸۵ پرسش‌نامه، مقادیر دی‌فازی هر سؤال محاسبه شد و با میانگین طیف (۳) مقایسه گردید تا میزان اهمیت سؤالات مشخص شود. سؤالاتی که مقدار دی‌فازی بالاتر از میانگین داشتند، به عنوان سؤالات با اهمیت و پایین‌تر از میانگین به عنوان سؤالات کم‌اهمیت شناسایی شدند. به دلیل عدم حصول اجماع لازم، پرسش‌نامه برای دور دوم بازطراحی شد؛ به طوری که سؤالات ۶ و ۱۳ به دلیل اهمیت پایین و عدم اجماع حذف شدند و سؤالات ۱، ۳، ۴، ۵، ۷، ۸، ۱۰، ۱۱ و ۱۵ نیز با درصد اجماع کمتر از ۷۰ در نظر گرفته شدند تا اصلاحات لازم انجام شود. در طراحی پرسش‌نامه دور دوم، تنها سؤالات با اهمیت باقی ماندند و نتایج دور اول شامل تجمیع نظرات و مقادیر دی‌فازی برای اعضای نمونه ارسال شد. پس از جمع‌آوری پرسش‌نامه‌های دور دوم، میانگین نظرات نمونه محاسبه و تحلیل داده‌ها انجام شد. محاسبه ارزش فازی و مقدار دی‌فازی هر سؤال و روش تحلیل نتایج مشابه روند دور اول بود.

پرسش نامه شماره ۲

طیف لیکرت					سؤالات	ردیف
خیلی کم ۱	کم ۲	متوسط ۳	زیاد ۴	خیلی زیاد ۵		
۰	۰	۶۰	۱۰۹	۲۱۶	عدم شکرگزاری	۱
۰	۰	۹	۹۷	۲۷۹	عدم استفاده بهینه از منابع	۲
۰	۰	۹	۱۶۳	۲۱۳	حرص مال و ترک قناعت	۳
۰	۰	۱۰	۱۱۹	۲۵۶	اسراف و ترک میانه روی	۴
۰	۰	۰	۸۹	۲۹۶	عدم پرداخت حقوق واجب الهی توسط اغنیا	۵
۰	۰	۰	۱۰۸	۲۷۷	کم توجهی مسئولین استان به فقرا و عدالت	۶
۰	۱	۱۷	۱۱۹	۲۴۸	سوء تدبیر و فقدان تخصّص در استفاده بهینه از منابع استان	۷
۰	۰	۱۲	۸۲	۲۹۱	سوء تدبیر و بی دقتی در سپردن کارها به دست غیر متخصصان (سوء تدبیر در برنامه ریزی و تقسیم کار)	۸
۰	۰	۳۰	۱۵۱	۲۰۴	تنبلی و سستی در کارها	۹
۰	۰	۶	۹۱	۲۸۸	سوء تدبیر و بی دقتی (در نحوه مصرف)	۱۰
۰	۰	۱۴	۸۰	۲۹۱	بی اعتنایی به حال فقرا و شرکت ندادن مستضعفان تصمیم گیری ها	۱۱
۰	۰	۱۵	۵۶	۳۱۴	فرو گذاشتن مساوات در تقسیم امکانات	۱۲
۳	۷	۵۱	۱۰۱	۲۲۳	اختصاص یابی اموال عمومی و فرصت های اقتصادی به افرادی خاص	۱۳

منبع: یافته های پژوهش

جدول ۳: مقادیر فازی، دی فازی و رتبه پرسش نامه دوم

رتبه	مقدار وزن	درصد اجماع	وضعیت سؤالات	مقدار دی فازی شده هر سؤال	ارزش فازی هر یک از سؤالات			
					U	M	L	
۱۳	۰۷/۰	۱۳/۷۰	تأیید شده	۱۷/۴	۵	۳۳/۴	۳	۱
۱۰	۰۷/۰	۴۷/۷۲	تأیید شده	۳۳/۴	۵	۶۷/۴	۳	۲
۳	۰۸/۰	۶۹/۷۱	تأیید شده	۲۵/۴	۵	۴۹/۴	۳	۳
۷	۰۸/۰	۷۷/۷۳	تأیید شده	۳۰/۴	۵	۶/۴	۳	۴
۱	۰۸/۰	۸۸/۷۶	تأیید شده	۶۲/۴	۵	۷۵/۴	۴	۵
۲	۰۸/۰	۹۵/۷۱	تأیید شده	۶/۴	۵	۷/۴	۴	۶
۱۲	۰۷/۰	۳۹/۷۰	تأیید شده	۰۲/۴	۵	۵۵/۴	۲	۷
۸	۰۸/۰	۵۸/۷۵	تأیید شده	۳۵/۴	۵	۷/۴	۳	۸
۴	۰۸/۰	۲۹/۷۰	تأیید شده	۲۰/۴	۵	۴۰/۴	۳	۹
۶	۰۸/۰	۸۰/۷۴	تأیید شده	۳۵/۴	۵	۷۱/۴	۳	۱۰
۹	۰۸/۰	۵۸/۷۵	تأیید شده	۳۴/۴	۵	۷/۴	۳	۱۱
۵	۰۸/۰	۵۶/۸۱	تأیید شده	۳۷/۴	۵	۷۴/۴	۳	۱۲
۱۱	۰۷/۰	۴۳/۷۱	تأیید شده	۶۴/۳	۵	۲۸/۴	۱	۱۳

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به اینکه تجمیع نظرات خبرگان به سطح ۷۰٪ رسیده و دیگر سؤال کم‌اهمیتی در پرسش‌نامه وجود ندارد، فرایند دلفی به سطح توقف رسیده و ادامه گام‌های ۱۲، ۱۳ و ۱۴ ضروری نیست. نتایج پرسش‌نامه دور دوم که در جدول شماره ۸ ارائه شده است، نشان می‌دهد مقدار دی فازی تمامی سؤالات بالاتر از میانگین طیف (۳) است و بنابراین همه چالش‌ها و سؤالات برای ارزیابی اهمیت دارند. بدین ترتیب هدف پژوهش یعنی شناسایی ریشه‌های فقر اقتصادی در استان کرمانشاه بر اساس کلام امیرالمؤمنین علی (ع) تحقق یافته

است. با برآورده شدن شرایط توقف، نیاز به طراحی پرسش نامه جدید وجود ندارد و فرایند دلفی به اتمام رسیده و در گام بعد تنها ارائه نتایج پژوهش مد نظر است. بررسی و تحلیل یافته ها و نتایج حاصل از روش دلفی و دلفی فازی و ارائه راهکار بر اساس کلام معصومان^(ع) چالش ها بر اساس رتبه به دست آمده از روش دلفی فازی در جدول زیر به ترتیب مشخص شدند:

جدول ۴: چالش ها به ترتیب رتبه کسب شده

رتبه	چالش	شماره سؤال
۱	عدم پرداخت حقوق واجب الهی توسط اغنیا	۵
۲	کم توجهی مسئولین استان به فقرا و عدالت	۶
۳	حرص مال و ترک قناعت	۳
۴	تنبلی و سستی در کارها	۹
۵	فرو گذاشتن مساوات در تقسیم امکانات	۱۲
۶	سوء تدبیر و بی دقتی (در نحوه مصرف)	۱۰
۷	اسراف و ترک میانه روی	۴
۸	سوء تدبیر و بی دقتی در سپردن کارها به دست غیر متخصصان (سوء تدبیر در برنامه ریزی و تقسیم کار)	۸
۹	بی اعتنایی به حال فقرا و شرکت ندادن مستضعفان تصمیم گیری ها	۱۱
۱۰	عدم استفاده بهینه از منابع	۲
۱۱	اختصاص یابی اموال عمومی و فرصت های اقتصادی به افرادی خاص	۱۳
۱۲	سوء تدبیر و فقدان تخصّص در استفاده بهینه از منابع استان	۷
۱۳	عدم شکرگزاری	۱

منبع: یافته های پژوهش

در یک تقسیم‌بندی کلی این عوامل به ۴ دسته کلی قابل دسته‌بندی‌اند که در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۵: دسته‌بندی کلی عوامل فقر اقتصادی

ردیف	دسته‌بندی	ریشه فقر
۱	مسئولین	اختصاص‌یابی اموال عمومی و فرصت‌های اقتصادی به افرادی خاص سوء تدبیر و فقدان تخصّص در استفاده بهینه از منابع استان سوء تدبیر در سپردن کارها به دست غیرمتخصصان (سوء تدبیر در برنامه‌ریزی و تقسیم کار) بی‌اعتنایی به حال فقرا و شرکت ندادن مستضعفان در تصمیم‌گیری‌ها فرو گذاشتن مساوات در تقسیم امکانات کم‌توجهی مسئولین استان به فقرا و عدالت
۲	عموم مردم جامعه	عدم استفاده بهینه از منابع حرص مال و ترک قناعت اسراف و ترک میانه‌روی
۲	اغنيا	عدم پرداخت حقوق واجب الهی توسط اغنيا
۳	نیازمندان	سوء تدبیر و بی‌دقتی (در نحوه مصرف) تنبلی و سستی در کارها

منبع: یافته‌های تحقیق

۵. تجزیه و تحلیل نتایج حاصل از پژوهش برای هر چالش

با استناد به یافته‌های پژوهش و نتایج پرسش‌نامه، ریشه‌های فقر اقتصادی در استان کرمانشاه با آموزه‌های اقتصادی /امیرالمؤمنین(ع) همخوانی دارد. بر این اساس موارد ذکرشده به تفصیل شرح داده می‌شود.

الف) عدم پرداخت حقوق واجب الهی توسط اغنيا

در استان کرمانشاه، توزیع ناعادلانه فقر و تمرکز ثروت در مناطق خاص - به‌ویژه در مرکز استان - موجب دوقطبی شدن اقتصاد منطقه شده است

(حاتمی‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۰). این تمرکز بازتابی از همان پدیده‌ای است که *امیرالمؤمنین*(ع) از آن نهی کرده‌اند. ضعف نهادهای مالی اسلامی همچون زکات و وقف مولد و فقدان نظام شفاف نظارتی، مانع از توزیع عادلانه ثروت شده و زمینه‌ساز فقر ساختاری در مناطق حاشیه‌ای استان گردیده است.

ب) اسراف و ترک میانه‌روی

در مناطق شهری کرمانشاه، الگوی مصرفی ناپایدار به‌ویژه گرایش به کالاهای لوکس و غیرضروری، با وجود نرخ بالای بیکاری و کاهش درآمد خانوار، مشاهده می‌شود. این پدیده مصداق عینی ترک قناعت و اسراف است. در سطح کلان نیز هدررفت منابع آبی، استفاده غیربهبینه از اراضی و اتلاف بودجه‌های عمرانی در پروژه‌های نیمه‌تمام، نوعی اسراف نهادی محسوب می‌شود که مانع رشد پایدار و تشدیدکننده فقر ساختاری است.

ج) فرو گذاشتن مساوات در تقسیم امکانات

یافته‌های توزیع نامتوازن امکانات در استان کرمانشاه به‌ویژه بین مناطق شهری و روستایی و نیز میان شهرستان‌های مرکزی و مرزی، نمونه بارز نقض عدالت اجتماعی است. بخش عمده‌ای از سرمایه‌گذاری‌ها و خدمات عمومی در مرکز استان متمرکز است، درحالی‌که مناطق مرزی چون ثلاث باباجانی یا سرپل‌ذهاب از حداقل امکانات زیرساختی برخوردارند. این شکاف، همان فرو گذاشتن مساواتی است که *امیرالمؤمنین*(ع) از آن بر حذر داشته‌اند.

د) کم‌توجهی مسئولان

یافته‌های میدانی نشان می‌دهد در کرمانشاه فاصله میان مدیران اجرایی و اقشار محروم بسیار زیاد بوده و مشارکت مستقیم مردم در تصمیم‌گیری‌های محلی کم‌رنگ است. تخصیص بودجه‌های حمایتی بدون نظارت مردمی و بی‌توجهی به خواسته‌های فقرا منجر به تداوم فقر شده است. این امر بازتابی از همان «بی‌اعتنایی مسئولان» است که *امیرالمؤمنین*(ع) در نامه‌های

خود، نشانه انحراف حکومت از عدالت می‌دانند.

ه) سوء تدبیر در نحوه مصرف

در پروژه‌های توسعه‌ای استان، مصادیق فراوانی از سوء تدبیر دیده می‌شود؛ از جمله اجرای طرح‌های بزرگ بدون امکان‌سنجی فنی، تأخیرهای مکرر در پروژه‌های عمرانی و فقدان نظارت بر هزینه‌کرد اعتبارات ملی. این وضعیت باعث شده است منابع تخصیص‌یافته نه تنها به بهبود معیشت فقرا منجر نشود، بلکه موجب افزایش بدهی و نارضایتی عمومی گردد.

و) عدم شکرگزاری

استان کرمانشاه دارای زمین‌های حاصل‌خیز و منابع طبیعی غنی است؛ اما نبود بهره‌وری در کشاورزی، رهاشدن زمین‌ها و عدم توسعه صنایع تبدیلی سبب شده است این نعمت‌ها به ثروت پایدار تبدیل نشوند. بیکاری جوانان تحصیل‌کرده نیز مصداق دیگر ناسپاسی عملی نسبت به نعمت سرمایه انسانی است. این وضعیت دقیقاً همان فقدان شکرگزاری جمعی است که *امیرالمؤمنین*^(ع) آن را عامل نابودی رفاه می‌دانند.

ز) سوء تدبیر و فقدان تخصّص در استفاده بهینه از منابع

سپردن مسئولیت‌های کلیدی به افراد فاقد تخصّص یا تعهد کافی یکی از علل اصلی شکست پروژه‌ها در کرمانشاه است. طرح‌های نیمه‌تمام یا ناکام در حوزه کشاورزی، گردشگری و صنعت، همگی از فقدان مدیریت علمی رنج می‌برند. به‌کارگیری نیروهای غیرمتخصص نه تنها سرمایه‌ها را هدر می‌دهد، بلکه اعتماد عمومی به نظام مدیریتی را نیز تضعیف می‌کند.

ح) تنبلی و سستی

در کرمانشاه برخی بنگاه‌های کوچک و واحدهای تولیدی از بهره‌وری پایین نیروی کار رنج می‌برند. کم‌تحرکی اقتصادی، فقدان انگیزه در کارمندان و وابستگی به یارانه‌ها، نمونه‌های میدانی از تنبلی اجتماعی‌اند. این مسئله

نه تنها مانع افزایش تولید است، بلکه فرهنگ انتظار و اتکا به دولت را در میان مردم تقویت کرده است.

ط) حرص بر مال

در سال‌های اخیر پدیده‌هایی چون احتکار، رانت اقتصادی و سوداگری زمین در کرمانشاه گسترش یافته است. این رفتارهای حرص‌آلود که بر خلاف آموزه قناعت است، موجب افزایش قیمت‌ها، کاهش دسترسی اقشار پایین به منابع و تشدید شکاف طبقاتی شده‌اند. درواقع حرص گروهی اندک، فقر اکثریت را تداوم می‌بخشد.

ی) اختصاص اموال عمومی و فرصت‌های اقتصادی به افرادی خاص

واگذاری زمین‌ها و مجوزهای اقتصادی به افراد خاص یا شرکت‌های وابسته، از مصادیق روشن این چالش در استان است. این روند باعث تضعیف رقابت سالم، خروج سرمایه‌گذاران مستقل و بی‌اعتمادی بخش خصوصی شده است. در نتیجه ثروت در دست گروهی محدود انباشته شده و فرصت‌های اشتغال برای اقشار ضعیف کاهش یافته است؛ پدیده‌ای که بازتاب صریح هشدار /امیرالمؤمنین^(ع) درباره ظلم اقتصادی و انحراف از عدالت است.

۶. نتیجه‌گیری

این پژوهش با رویکردی علمی- کاربردی، ریشه‌های فقر اقتصادی در استان کرمانشاه را بر اساس مبانی اسلامی با استفاده از روش‌شناسی ترکیبی دلفی سنتی و فازی تحلیل کرده است. داده‌ها از طریق توزیع ۳۸۵ پرسش‌نامه جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل گردید. نتایج تحلیل‌ها که با استفاده از آلفای کرونباخ به سنجش پایایی و با مقادیر فازی و دی‌فازی به تعیین وزن و رتبه ریشه‌های فقر پرداخته است، نشان‌دهنده اولویت عوامل کلیدی چون «عدم پرداخت حقوق واجب الهی توسط اغنیا»، «کم‌توجهی مسئولان به فقرا و

عدالت» و «اسراف و ترک میانه‌روی» به عنوان عوامل مؤثر در تشدید فقر اقتصادی است. این ریشه‌ها در چهار دسته کلان «مسئولان»، «عموم مردم»، «اغنیا» و «نیازمندان» طبقه‌بندی و راهکارهای سیاستی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی، از جمله تقویت نظام مالی اسلامی، ارتقای حکمرانی عادلانه، ترویج فرهنگ قناعت و اصلاح الگوی مصرف و همچنین توسعه سرمایه انسانی و اشتغال، برای مقابله با این چالش‌ها ارائه گردید. در نهایت این مطالعه تأکید می‌ورزد که گذار به توسعه اقتصادی پایدار مستلزم هم‌افزایی اصلاحات ساختاری با اصلاحات بنیادین در سطح باورها، اخلاق فردی و اجتماعی و ارتقای مسئولیت‌پذیری در تمامی سطوح جامعه، در چارچوب نظام اقتصادی اسلام، است.

۷. پیشنهادها: راهکارهای عملیاتی برای رفع فقر

۱. ایجاد سامانه هوشمند مدیریت زکات، خمس و صدقات

جزئیات اجرایی: طراحی سامانه‌ای یک‌پارچه در سطح استان کرمانشاه برای ثبت، رهگیری و تخصیص وجوه شرعی؛ اتصال آن به پایگاه‌های مالیاتی، ثبتی و بانکی برای شناسایی دقیق ثروت‌مندان و نیازمندان؛ نظارت بر نحوه توزیع عادلانه منابع.

الزامات اجرایی: همکاری سازمان امور مالیاتی، اداره اوقاف، کمیته امداد و دفتر نماینده ولی فقیه؛ تدوین دستورالعمل استانی برای نحوه مصرف وجوه شرعی و تشکیل «هیئت نظارت بر وجوه الهی» ذیل استانداری.

۲. تدوین نقشه عدالت اجتماعی و اقتصادی استان کرمانشاه

جزئیات اجرایی: جمع‌آوری داده‌های منطقه‌ای درباره درآمد، اشتغال، آموزش، بهداشت و خدمات عمومی در سطح شهرستان‌ها و روستاها؛ ترسیم نقشه نابرابری و تعیین اولویت‌های مداخله اقتصادی و اجتماعی.

الزامات اجرایی: تشکیل کارگروه «عدالت و توسعه منطقه‌ای» با

مشارکت دانشگاه‌ها، سازمان برنامه و بودجه استان و نهادهای مردمی؛ الزام دستگاه‌های اجرایی به گزارش سالانه شاخص عدالت و تخصیص بودجه بر اساس آن.

۳. نهادینه‌سازی فرهنگ قناعت و مبارزه با اسراف

جزئیات اجرایی: اجرای طرح‌های آموزشی در مدارس، رسانه‌ها و مساجد با محوریت اصلاح الگوی مصرف و اقتصاد خانواده اسلامی؛ تولید محتواهای فرهنگی و تبلیغی برای تشویق به ساده‌زیستی.

الزامات اجرایی: همکاری اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، آموزش و پرورش، صدا و سیما و حوزه‌های علمیه؛ تصویب آیین‌نامه استانی برای کنترل تبلیغات مصرف‌گرایانه و حمایت از تولیدات داخلی.

۴. ایجاد بانک اطلاعات شایستگی و نظام انتصاب مدیران بر پایه تخصص و عدالت

جزئیات اجرایی: تشکیل پایگاه داده مدیران استان با ارزیابی علمی شاخص‌هایی مانند تخصص، تجربه، سلامت مالی و تعهد اجتماعی؛ الزام به ارزیابی دوره‌ای عملکرد مدیران.

الزامات اجرایی: تصویب دستورالعمل در شورای اداری استان؛ نظارت سازمان بازرسی و نهادهای نظارتی؛ مشارکت نخبگان در فرایند انتخاب مدیران.

۵. توانمندسازی اقتصادی نیازمندان از طریق وقف و زکات تولیدی

جزئیات اجرایی: شناسایی زمین‌ها و املاک وقفی قابل استفاده برای فعالیت‌های تولیدی کوچک؛ تخصیص بخشی از منابع زکات و صدقات به تأمین سرمایه در گردش کارگاه‌های اشتغال‌زا و تعاونی‌های محلی.

الزامات اجرایی: همکاری میان اداره اوقاف، کمیته امداد، بنیاد برکت و بانک‌های اسلامی؛ اصلاح آیین‌نامه مصرف زکات به منظور اختصاص سهم مشخص به طرح‌های اشتغال پایدار.

۶. توسعه شبکه تعاونی‌های مردمی و اقتصاد محلی

جزئیات اجرایی: ایجاد تعاونی‌های محلی برای تولید و توزیع کالاهای

اساسی، خدمات کشاورزی و صنایع دستی؛ حمایت مالی و آموزشی از اعضای تعاونی‌ها؛ تشکیل بازارچه‌های بومی با برند استانی. الزامات اجرایی: حمایت مالی وزارت تعاون و استانداری، معافیت مالیاتی پنج‌ساله برای تعاونی‌های روستایی و تدوین آیین‌نامه استانی برای تضمین خرید محصولات تولیدی توسط دولت.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله هیچ‌گونه حامی مالی ندارد..

سهم نویسندگان در پژوهش

تمام نویسندگان در طراحی، اجرا و نگارش مقاله مشارکت داشته‌اند و محتوای نهایی مقاله را تأیید می‌کنند.

تضاد منافع

نویسندگان تصریح می‌کنند که هیچ‌گونه تضاد منفعی در ارتباط با این مقاله وجود ندارد.

منابع

آمدی، عبدالواحد بن محمد تمیمی (۱۳۶۶). *غررالحکم و دررالکلم*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی. آربلاستر، آنتونی (۱۹۸۸ م). *لبیر الیسم غرب: ظهور و سقوط*. ترجمه عباس مخبر، چ ۵، تهران: مرکز پژوهش‌های اسلامی.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۱ ق). *من لایحضره الفقیه*. تهران: انتشارات فیض کاشانی.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۳ ق). *معانی الأخبار*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۷۹ ق). *مناقب آل‌ابی طالب*. قم: علامه.

امیری صدر، حمزه (۱۴۰۳). *اقسام و گونه‌های فقر در نهج البلاغه*. پژوهش‌های مطالعات اسلامی معاصر، ۲ (۱۰)، ۱۶۵-۱۷۹.

بانک جهانی (۱۳۷۵). *گزارش توسعه جهانی ۲۰۰۱-۲۰۰۰: مبارزه با فقر*. ترجمه سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور و دیگران، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.

بانک جهانی (۱۳۷۹). *گزارش توسعه انسانی ۲۰۰۳: اهداف توسعه هزاره*. ترجمه فرشاد مؤمنی و همکاران، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.

پرستش، نسرين (۱۳۸۷). پدیده فقر و نابرابری اجتماعی. بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی، ۹ (۸۰)، ۲-۱۱.

تفضلی، فریدون (۱۳۸۳). تاریخ عقاید اقتصادی، ج ۶. تهران: نشر نی.

جم، مصطفی و همکاران (۱۴۰۳). تحلیل اثرات تورم بر ابعاد مختلف فقر چندبعدی (مطالعه موردی شهر قم). مطالعات و سیاست‌های اقتصادی، ۱۱ (۲۱)، ۲۶۱-۲۹۳.

حاتمی‌نژاد، حسین و همکاران (۱۴۰۰). پهنه‌بندی توزیع و شدت فقر چندبعدی در شهرستان‌های استان کرمانشاه. مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۶ (۲)، ۲۸۱-۲۹۳.

حلی، جمال‌الدین (۱۴۰۷ق). المذهب البارع فی شرح المختصر النافع، ج ۱. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

حسن‌زاده، علی (۱۳۷۹). بررسی عوامل مؤثر بر فقر: مطالعه موردی ایران. پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۲ (۴-۵)، ۱۳۰-۱۸۴.

حسینی، سیدعقیل و مسعودی، سیداسماعیل (۱۳۹۷). تحلیل و نقد اندیشه‌های آمارتیا سن در باب توسعه. پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۱۸ (۵۸)، ۱۰۳-۱۲۵.

حکیمی، محمدرضا، حکیمی، محمد، و حکیمی، علی (۱۳۸۰). الحیاة. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

دادگر، یدالله و همکاران (۱۳۹۰). اندازه‌گیری خط کفایت شرعی و بررسی تأثیر شئون بر مقدار آن. پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۱۶ (۴۹)، ۱-۳۳.

دانائی‌فر، حسن و مظفری، زینب (۱۳۸۷). ارتقای روایی و پایایی در پژوهش‌های کیفی مدیریتی. پژوهش‌های مدیریت، ۱ (۱).

دیلمی، حسن بن ابی‌الحسن (۱۴۱۱ق). إرشاد القلوب. قم: شریف رضی.

رضایی، انیس و همکاران (۱۳۹۱). تأثیر سرمایه‌های اقتصادی و اجتماعی بر فرهنگ فقر. پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۳ (۱۲)، ۱۷-۴۰.

روستایی، شهریور و همکاران (۱۳۹۱). توزیع فضایی فقر شهری در شهر کرمانشاه. رفاه اجتماعی، ۱۲ (۴۵)، ۷۷-۱۰۱.

سن، آمارتیا (۱۳۸۲). توسعه به مثابه آزادی. ترجمه وحید محمودی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

شریفی، نرگس (۱۴۰۱). فقر اقتصادی و توسعه انسانی. ششمین همایش بین‌المللی دانش و فناوری هزاره سوم اقتصاد، مدیریت و حسابداری ایران. تهران: ایران.

شعیری، تاج‌الدین (۱۳۶۳). جامع الأخبار. قم: رضی.

طالبان، محمدرضا (۱۴۰۳). بررسی تجربی ارتباط فقر و دین در ایران. جامعه‌شناسی کاربردی، ۴۵ (۴)، ۱۰۵-۱۲۰.

طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۳. تهران: ناصرخسرو.

طوسی، ابوجعفر (۱۴۰۰ق). *النهاية في مجرد الفقه و الفتاوى*. بیروت: دار الكتاب العربی.
طوسی، ابوجعفر (۱۳۸۷ق). *المبسوط في فقه الإمامية*. تهران: المكتبة المرتضوية لإحياء الآثار الجعفرية.

عاملی، حرّ (۱۴۰۹ق). *وسائل الشيعة*. قم: آل‌البيت (ع).

عبده، محمد (۱۴۱۴ق). *نهج البلاغه*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

فاضل مقداد، جمال‌الدین (۱۴۱۹ق). *کنز‌العرفان في فقه القرآن*. قم: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.

قلوزی، غزاله (۱۴۰۰). *شناسایی ریشه‌های فقر اقتصادی و روش مبارزه با آن در اسلام*. تهران: نور علم.

کلینی، ابوجعفر (۱۴۰۷ق). *الکافی*. تهران: دار الکتب الإسلامية.

کیاء‌الحسینی، سیدضیاء‌الدین (۱۳۸۷). نقش زکات فطره در فقرزدایی. *اقتصاد اسلامی*، (۳۱)، ۱۶۰-۱۳۳.

مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق). *بحار الأنوار*. بیروت: الوفاء.

محقق‌نیا، محمدجواد، و صالحی، مرتضی (۱۳۹۶). فقرزدایی از منظر اسلام و اصلاحات ساختاری اقتصاد ایران. *دین و قانون*، ۵(۱۶)، ۱۵۵-۱۹۷.

مؤمنی، منصور، و فعال‌قیومی، علی (۱۳۸۹). *تحلیل آماری با استفاده از SPSS*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

نوری، میرزا‌حسین (۱۴۰۸ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. بیروت: آل‌البيت (ع).

هانت، دایانا (۱۳۷۶). *نظریه‌های اقتصاد توسعه: تحلیلی از الگوهای رقیب*. ترجمه غلامرضا آزاد، تهران: نشر نی.

Adler, M., and Ziglio, E (1996). *Gazing into the Oracle: The Delphi Method and Its Application to Social Policy and Public Health*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Chang, H. H., Hsu, C. W., and Chang, C. P. (2011). Fuzzy Delphi method for evaluating hydrogen production technologies. *International Journal of Hydrogen Energy*, 36(21), 14172-14179.

Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334.

Hsu, C. W., Lee, G. S., and Kreng, V. B (2010). The application of Fuzzy Delphi Method and Fuzzy AHP in lubricant regenerative technology selection. *Expert Systems with Applications*, 37(1), 419-425.

Kaufmann, A., and Gupta, M. M. (1988). *Fuzzy Mathematical Models in Engineering and Management Science*. Amsterdam: Elsevier Science Publishers.

- Krosnick, J. A., and Fabrigar, L. R. (1997). Designing rating scales for effective measurement in surveys. In *Survey Measurement and Process Quality*. New York: Wiley.
- Landeta, J. (2006). Current validity of the Delphi method in social sciences. *Technological Forecasting and Social Change*, 73(5), 467–482.
- North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sen, A. (1976). Poverty lines in theory and practice. *LSMS Working Paper*, (133). Washington, DC: World Bank.
- United Nations Development Programme (2025). *Human Development Report 2025*. New York: UNDP.

